

ЕТНОГРАФІЧНИЙ НАПРЯМ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ДАНИЛЕВИЧА

Віталій Іванчишен

У статті висвітлено питання етнографічної діяльності В. Данилевича й охарактеризовано досі неопубліковану працю вченого «Случайные заметки в области этнографии» (1902), що зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ (ф. ХХІХ, од. зб. 165). Уведена в науковий обіг розвідка є цінною при дослідженні різних складових традиційної етнокультури українців.

Ключові слова: Данилевич Василь Юхимович, етнографічна діяльність.

Статья посвящена вопросу этнографической деятельности В. Данилевича, дана характеристика одной из неопубликованных работ ученого «Случайные заметки в области этнографии» (1902), которая сохраняется в фондах Института рукописи НБУВ (ф. ХХІХ, ед. хр. 165). В научную базу введен труд, который будет ценен при исследовании разных составляющих традиционной этнокультуры украинцев.

Ключевые слова: Данилевич Василий Ефимович, этнографическая деятельность.

The article sheds light on the issue of Vasyl Danylevych's ethnographical activities and evaluates the the scholar's yet unpublished paper *The Accidental Observations in the Field of Ethnography* (1902), which is kept in the funds of the Institute of Manuscripts of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine. This survey, being put into scientific circulation, is quite precious at examining various constituents of traditional ethnic culture of the Ukrainians.

Keywords: Vasyl Yukhymovych Danylevych, ethnographical activities.

Актуальним напрямом сучасних українських історико-етнологічних студій є подальше вивчення маловідомих сторінок науково-творчої спадщини діячів кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. Однією з таких постатей є Василь Юхимович Данилевич, якому з огляду на суспільно-політичні чинники, слабке здоров'я та перипетії особистого життя не вдалося повною мірою реалізувати свої наукові задуми та починання.

Однією з перших спроб дослідження наукового доробку В. Данилевича є розвідка М. Девільє, який на основі рукописного фонду вченого відтворив реалії його життєвого шляху, громадської та викладацької діяльності [6].

Питання науково-педагогічної спадщини В. Данилевича висвітлені в монографії А. Гомоляко, котрий поділив її на кілька тематичних блоків за напрямом дослідження. Зокрема, учений виокремив археологічні й нумізматичні студії, а також історичні дослідження, пов'язані з вивченням історії Київської Русі та регіону Слобідської України [1].

Ще один вектор вивчення наукової спадщини В. Данилевича стосується публікації окремих праць і розвідок ученого. Зокрема, істориком В. Маслійчуком було укладено й опубліковано з науковим коментарем кілька розвідок з актуальних питань щодо історії управління Слобожанщиною ХVІІ—ХVІІІ ст. [16; 17]. Відзначимо також те, що окремі розвідки, які стосуються неопублікованих праць археологічного та нумізматичного змісту вченого, підготували С. Ляшко [15] і Г. Міщук [18].

З огляду на те що в працях зазначених учених превалює історичний та археологічний вектори досліджень В. Данилевича, нам видається важливим актуалізувати етнографічний напрям у науковій спадщині діяча. Зокрема, в особовому фонді № ХХІХ Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) зберігається досі неопублікована розвідка В. Данилевича, що має назву «Случайные заметки в области этнографии» [9].

Характеризуючи творчий доробок цього вченого, варто подати коротку біографічну до-

відку про нього, основні напрямки досліджень та наукові здобутки [13, арк. 1]. Балотуючись на посаду керівника Постійної комісії для видавання пам'яток мови, письменства та історії (Археографічної комісії УАН), В. Данилевич подав до ради Історико-філологічного відділу Української академії наук власний життєпис [7, с. LXXXV–LXXXVI]. Саме на нього ми будемо орієнтуватися, подаючи біографічні відомості про науковця.

Данилевич Василь Юхимович народився 9 лютого (28 січня) 1872 року в м. Курську в родині військового. Упродовж 1883–1891 років навчався в Уманській прогімназії та Київській четвертій гімназії. У 1891 році став студентом історичного відділу в Університеті Святого Володимира. У 1894 році одержав золоту медаль за дисертацію «Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия», яку було опубліковано на сторінках періодичного видання «Университетские известия» та як окрему працю [2]. Загалом ця праця є єдиною опублікованою монографією В. Данилевича.

Упродовж 1896–1900 років учителював у містах Баку, Дорпаті (нині – м. Тарту) та Ревелі (нині – м. Таллінн). У 1901–1902 роках успішно склав магістерські іспити в Харківському університеті, де 1903 року став приват-доцентом, паралельно учителюючи в жіночих гімназіях м. Харкова. Протягом 1907–1918 років В. Данилевич працював приват-доцентом в Університеті Святого Володимира й Варшавському університеті. З 1918 року викладав у київському Українському університеті [7, с. LXXXV–LXXXVI]. Упродовж 1918–1920-х років працював у різноманітних комісіях на базі Української Академії наук, був головою Тимчасового комітету Всенародної бібліотеки України [11, арк. 1]. Протягом 1920–1930-х років був викладачем Київського інституту народної освіти, співробітником науково-дослідної кафедри історії України, працював в Інституті профосвіти та Інституті червоної професури в Києві [17, с. 163]. 16 листопада 1936 року В. Данилевич помер [14, с. 313].

В. Данилевич був одним з учнів В. Антоновича, що проявилось в глибокому зацікавленні археологічними та нумізматичними студіями і в проведенні розкопок на теренах сучасної Київщини, Чернігівщини та Харківщини. Учений є автором десятка археологічних розвідок і праць [15; 18]. Варте уваги міркування про те, що під впливом київської історіографічної школи документалістів, яку очолював В. Антонович, поступово сформувалася наукова натура В. Данилевича. Зокрема, у працях дослідника можна відстежити тенденцію щодо спроби якнайбільш повного використання архівно-документальних матеріалів. В особовому фонді В. Данилевича збереглися численні рукописні нотатки та виписки з архівних справ.

Під впливом наукового авторитету та за пропозицією ще одного корифея української історичної науки – Д. Багалія – В. Данилевич зацікавився історією побуту й управління Слобідською Україною [19, с. LXXXI]. Упродовж 1900–1910-х років учений займався збором, систематизацією та написанням праці «Нариси із історії управління Слобідської України в XVII–XVIII ст.». На жаль, окреслені напрацювання В. Данилевичу так і не вдалося опублікувати.

Етнографічна діяльність В. Данилевича, порівняно з історико-археологічними зацікавленнями цього автора, є дещо скромнішою. Однак вона важлива з огляду на зібраний матеріал та кропітку роботу вченого в цьому напрямі. Варто також врахувати заклик В. Данилевича до читачів «Случайных заметок в области типографии»: «Я решил составить свои заметки, то объясняется это только слабостью надеждой, что виденное мною, может быть, пригодится кому-нибудь, так как даже указания на одно географическое распространение того или другого явления иногда бывают важны для специалиста» [9, арк. 1].

Важливим напрямом наукових пошуків В. Данилевича в галузі етнографії стала етно-музейницька діяльність. Зокрема, дослідник І. Дворкін, вивчаючи діяльність харківських музейних установ, писав, що «Василь Дани-

левич був одним з небагатьох культурно-громадських діячів та науковців, поряд з М. Біляшівським та Д. Яворницьким, що брали безпосередню участь у створенні та діяльності одразу кількох українських музеїв. Він певний час працював зберігачем Етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ), а згодом, після переїзду до Києва, брав участь у роботі Київського художньо-промислового та наукового музею, Музею старожитностей Київського університету» [5]. Завдяки В. Данилевичу в Етнографічному музеї Харківського історико-філологічного товариства було створено «кримський відділ», що складався зі 195 предметів народного побуту кримських татар [5].

Окрім цього, у вищезгаданих документах, поданих на посаду керівника Археологічної комісії УАН, у додатку міститься бібліографічний список праць ученого, у якому виокремлено етнографічні розвідки. Серед них — «Этнографический музей Харьковского историко-филологического общества» (Харків, 1911) та «Заключения на судей» (Харків, 1913) [4; 7, с. LXXXIX].

В укладеному бібліографічному списку власних наукових праць розвідку «Музей изящных искусств и древностей Харьковского университета» (Харків, 1910) [12] В. Данилевич відмітив також як етнографічну. Рукописний чорновий варіант цієї праці збережений в особовому фонді В. Данилевича [10]. Учений охарактеризував історію створення та функціонування цього музейного осередку впродовж XIX ст., докладно описав склад і поповнення його колекцій в окремих відділах. Окрім того, В. Данилевич підкреслив наявність значної кількості етнографічних предметів, зокрема передані професором М. Сумцовим матеріали виставки з Подільської губернії [10].

У ракурсі етномузейницької роботи В. Данилевич був одним із засновників Товариства «Музей Слобожанщини», про що свідчить проект статуту цієї організації [8]. Візуально порівнюючи збережені рукописні документи вченого, можна припустити, що вказаний

статут написаний саме рукою В. Данилевича. Товариство «Музей Слобожанщини» мало на меті створити в м. Харкові музейний осередок з відповідною назвою. У новоствореному музеї організатори планували сформувати дев'ять відділів, серед яких і етнографічний [8, арк. 1].

Певною мірою етнографічний характер має відредагований ученим та опублікований памфлет невідомого автора [3]. Темою цього твору є соціально-побутові умови життя білоруських селян, а сам памфлет, на думку В. Данилевича, — одна з форм протесту проти кріпосництва. Джерельну базу твору склали зібрані невідомим автором перекази й оповідання селян у середині XIX ст., до реформи 1861 року.

Характеризуючи пропоновану розвідку В. Данилевича «Случайные заметки в области этнографии», зазначимо, що її обсяг досить незначний, написаний рукою В. Данилевича. Задля зручності текст цієї розвідки відредаговано згідно із сучасним російським правописом. Окрім текстового матеріалу, що стосується етнографічних спостережень ученого, укладено кілька аркушів із записами кобзарських і лірницьких пісень. Однак через те, що запис зроблено простим олівцем, його не вдалося розшифрувати повною мірою, відповідно ці матеріали не вміщені в пропонованій розвідці науковця.

В. Данилевич поділив рукопис на тематичні блоки щодо різних етнографічних аспектів традиційної культури слобожан. Зокрема, учений подав відомості, що стосуються народної архітектури, питань міжетнічних взаємин, опитування кобзарів та лірників початку XX ст., а також шість закладів обвинувачених проти суддів.

У вступній частині В. Данилевич зазначив, що «Случайные заметки в области этнографии» призначалися для одного зі звітів Харківському підготовчому комітету, що займався організацією та підготовкою XII Археологічного з'їзду (1902). Систематизуючи зібраний у ході досліджень етнографічний матеріал та власні спостереження, В. Данилевич сподівався на те, що ці відомості й фото будуть

цінні для етнографів. Головне значення своїх заміток учений убачав у необхідності пояснення зроблених ним світлин для етнографічної виставки, яку було організовано в рамках XII Археологічного з'їзду [9, арк. 1]. Значення цього наукового форуму полягало в тому, що з'їзд став безпосереднім поштовхом до виникнення музейного осередку в місті. Ще в 1900 році на підготовчому етапі XII Археологічного з'їзду було утворено спеціальну комісію щодо влаштування етнографічної виставки, яка мала поширити програму, організувати етнографічні експедиції та систематизувати зібрані колекції [20, с. 44–45]. В. Данилевич виступив одним з активних подвижників, які в міру своїх можливостей та наукових зацікавлень готували згадану етнографічну виставку.

Перша частина рукопису стосується опису особливостей сільської народної архітектури та окремих зауважень щодо збереження звичаєвої культури жителів окремих населених пунктів Зміївського, Охтирського та Богодухівського повітів Харківської губернії. Увагу В. Данилевича зосереджено на зовнішніх архітектурних особливостях житлових і переважно допоміжних господарських будівель. Будучи значною мірою обізнаним з особливостями білоруської народної архітектури, науковець здійснив спроби провести паралелі між українськими та російсько-білоруськими будівлями.

Вагомими є візуальні спостереження В. Данилевича, підкріплені опитуванням місцевих мешканців, що стосуються обрядово-звичаєвої сфери слобожан. Учений відмітив відомості про те, що доволі частими є міжетнічні шлюби, специфікою яких є прийняття жінкою мови та звичаїв родини чоловіка [9, арк. 3].

У галузі народного одягу В. Данилевич наголошував, що ще на початку ХХ ст. українці, які складали більшість населення регіону, не зберегли власного національного костюма, на противагу росіянам. Учений припустив, що значною мірою це зумовлено розвитком бурякової промисловості та прокладенням залізниці. Крім того, характеризуючи стан збереження обрядово-звичаєвої сфери слобожан,

В. Данилевич із певним розчаруванням писав про те, що відсутнє домашнє виготовлення крашанок, а селянське весілля втратило свій колорит, поступово набуваючи міського характеру [9, арк. 3].

Другу частину «Случайных заметок в области этнографии» складають матеріали записів В. Данилевича з уст кобзарів та лірників Слобожанщини. Маючи в арсеналі підготовлену етнографічну програму щодо збору таких відомостей, ученому вдалося опитати близько десяти кобзарів та лірників з різних населених пунктів регіону. Записані відомості стосуються насамперед біографічних даних, місця навчання гри на музичному інструменті та текстів пісень.

У третій частині рукопису вміщено шість текстових зразків закладь, що мають на меті уникнення судового провадження та тюремного ув'язнення. Ми свідомі того, що цю частину було опубліковано В. Данилевичем окремою розвідкою з авторським коментарем у 1913 році [4]. Однак, зважаючи на наукову цінність цих текстів та з міркування збереження цілісності пропонованих «Случайных заметок в области этнографии», структуру роботи було залишено в початковому варіанті автора. Тексти закладь були вилучені під час судового провадження в донського козака Михайлова, а В. Данилевичу їх передав його брат — А. Данилевич.

Подаючи науковий коментар до публікації «злочинних» замовлянь, В. Данилевич писав про особливий пласт населення, який визначав як «дно» [4, с. 77–78]. По суті, можемо припустити, що вчений одним з перших у вітчизняній етнологічній науці запропонував вивчення питання кримінальної субкультури як сукупності певних цінностей та звичаїв окремої соціальної групи. Основною проблемою такого дослідження В. Данилевич вважав те, що зібрані фольклорні матеріали можуть бути недостовірними з огляду на специфіку особистостей «героїв дна» [4, с. 77].

Отже, В. Данилевич, незважаючи на всі негаразди особистого життя, стан здоров'я та суспільно-політичні чинники свого часу,

залишив багатогранну наукову спадщину, вивчення й осмислення якої розпочалися лише у XXI ст. Окрім археологічних студій, праць історичного характеру, вагомим видається також етнографічний напрям у науковому доробку цього несправедливо забутого вченого. Заслуговує на увагу етномузейницька спрямованість діяльності В. Даниле-

вича, яка була реалізована в новостворених і вже функціонуючих музейних осередках Харківського та Київського університетів.

Підготовка до публікації тексту «Случайных заметок в области этнографии» є спробою відновити наукове ім'я В. Данилевича, учня В. Антоновича та Д. Багалія, в українському науковому просторі.

1. *Гомоляко А.* Науково-педагогічна діяльність Василя Данилевича : монографія / А. Гомоляко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2013. – 164 с.

2. *Данилевич В.* Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия / В. Данилевич – Киев : Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1896. – 288 с.

3. *Данилевич В.* Один из памфлетов на эпоху крепостного права / В. Данилевич // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1905. – Т. 14. – Отд. V. – С. 1–8.

4. *Данилевич В.* Заклятия на судей / В. Данилевич // Вестник Харьковского историко-филологического общества. – 1913. – Вып. 4. – С. 77–80.

5. *Дворкин І.* Данилевич Василь Юхимович (1872–1936) [Електронний ресурс] / І. Дворкин. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/27653>.

6. *Девільє М.* Рукописний фонд історика та археолога Василя Юхимовича Данилевича як джерело дослідження творчого та життєвого шляху вченого / М. Девільє // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2003. – Вип. 8. – С. 150–174.

7. Додаток до протоколу № 3 чергового засідання Першого (Історико-філологічного) відділу Української академії наук у Києві, 13 грудня 1918 р. // Записки Історико-філологічного відділу Української академії наук / за головним редагуванням акад. Д. І. Багалія. – Київ, 1919. – Кн. 1. – С. LXXXV–LC.

8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. XXIX. Данилевич Василь Юхимович, од. зб. 7. Устав Общества «Музей Слобожанщини», 2 арк.

9. ІР НБУВ, ф. XXIX. Данилевич Василь Юхимович, од. зб. 165. Случайные заметки в области этнографии, 16 арк.

10. ІР НБУВ, ф. XXIX. Данилевич Василь Юхимович, од. зб. 167. Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805–1905), 11 арк.

11. ІР НБУВ, ф. XXIX. Данилевич Василь Юхимович, од. зб. 551. Посвідчення комітету для заснування Всенародної бібліотеки України, видане Данилевичу Василю Юхимовичу як голові Комітету. 1 грудня 1920 р. Київ, 1 арк.

12. ІР НБУВ, ф. XXIX. Данилевич Василь Юхимович, од. зб. 805. Библиография научных трудов В. Е. Данилевича 1890–1925 гг., 12 арк.

13. ІР НБУВ, ф. XXIX. Данилевич Василь Юхимович, од. зб. 1843. Фото. Данилевич В. Е. Ф. И. Янушпольская, А. Д. Вадневская, С. Н. Бунштейн, В. Е. Козловская, Л. Н. Кудь, Е. П. Джульева 27 мая 1915 г. 10×16, 1 арк.

14. *Козловская В. Я.* Некролог. Памяти проф. В. Е. Данилевича / В. Я. Козловская // Советская археология. – 1937. – № 4. – С. 313–315.

15. *Ляшко С.* Про участь В. Ю. Данилевича у підготовці та роботі XII Археологічного з'їзду 1902 р. у Харкові / С. Ляшко // Археологія. – 2003. – № 2. – С. 132–135.

16. *Маслійчук В. В. Ю.* Данилевич та історія Слобідської України / В. Маслійчук // Київська старовина. – 2003. – № 3. – С. 136–141.

17. *Маслійчук В. В. Ю.* Данилевич та історія Слобідської України / В. Маслійчук // Київська старовина. – 2004. – № 1. – С. 163–168.

18. *Міщук Г.* Матеріали до вивчення розвитку нумізматики наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст. в особовому архівному фонді В. Ю. Данилевича / Г. Міщук // Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – Київ : НБУВ, 1993. – Вип. 8. – С. 175–184.

19. Протокол № 3 чергового засідання Першого (Історико-філологічного) відділу Української академії наук у Києві, 13 грудня 1918 р. // Записки Історико-філологічного відділу Української академії наук / за головним редагуванням акад. Д. І. Багалія. – Київ, 1919. – Кн. 1. – С. LXXXI–LXXXII.

20. *Скрипник Г.* Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Г. Скрипник. – Київ : Наукова думка, 1989. – 304 с.